

Språknytt

Nasjonsbyggjar
side 18

Norsk
ORD
BOK

Leiar

Meir kunnskap om rettskrivinga

Rettskriving er noko ein må læra, om ein skal meistra det. Difor vil Språkrådet i 2017 arbeida hardare for at særleg skuleelevar og studentar blir betre kjende med rettskrivinga.

Ein av rådgjevarane i Språkrådet har i masteroppgåva si undersøkt rettskrivingskunnskapane hjå lærarstudentar som har hatt nynorsk som hovudmål i skulen, og funna kan du lese om i dette bladet. Konklusjonen på undersøkinga er at normkunnskapen er svak, og at dei fleste prøver å styra etter magekjensla når dei møter krav om å skriva korrekt.

Resultata fortel oss at ein må ha kunnskap om skriftspråksnorma. Berre gjennom normkunnskap og stadig tilgang til gode skriftlege førebilete kan vaksne nordmenn bli trygge på kva som er rett og gale i skrift. Dessutan stadfester arbeidet det andre studiar har vist oss, nemleg at særleg mange nynorskbrukarar er ustøe i sitt eige skriftspråk. Difor må vi særleg arbeida for å gjera nynorskbrukarane så trygge i eiga målform at det å skriva godt og korrekt blir eit enkelt og naturleg val.

Men òg for bokmålsbrukarane sin del er det grunn til å ta tak i kjennskapen til rettskrivinga. Mange kjenner dårleg til valfridomen i sitt eige skriftspråk og veit ikkje at dei i stor grad kan bruka former som ligg nært eige talemål, om dei skulle ønskja det.

Ei av dei viktigaste oppgåvene til Språkrådet er å gjera gode rettskrivingsvedtak og sikra ei god skriftspråksnorm for dei to norske skriftspråka. Rettskrivinga skal ikkje berre vera til pynt.

Åse Wetås
direktør i Språkrådet

Innhald 4 | 2016

- 3 Ord på flyttefot
- 5 Språkbrukaren
- 6 Intervjuet

- 10 Rakfisk eller rakefisk?
- 11 Normerte folk
- 12 Er du tøff eller baka?
- 14 – Eg kviler litt for mykje på at eg trur eg kan nynorsk
- 16 Språkprisen 2016
- 17 Med andre ord
- 18 Ordsamlingar med politisk sprengkraft

- 23 Norges første ordbok
- 26 Engelsk staving – et språk-
arkeologisk skattkammer
- 29 Pendelord
- 30 Gefundenes fressen

- 31 Nyord
- 32 Klipp
- 33 Lesarspørsmål
- 36 Historia bak

Postdoktor Alexandros Tsakos setter på plass noen av de mange bøkene som er fraktet fra Oslo til Bergen.
Foto: Rune Nielsen, Bergens Tidende

Ord på flyttefot

De norske språksamlingene har flyttet fra Oslo til Bergen. Språkrådet er fornøyd med at både det fysiske og elektroniske ordbokmaterialet har funnet et nytt hjem.

AV ERLEND LØNNUM

– ETTER EN LANG PERIODE med uvisshet, der samlingene stod i fare for å miste relevansen og bli døde arkiv, har Universitetet i Bergen vært djerne, modige og smarte. De har vist eksemplarisk samfunnsansvar ved å overta dette store kunnskapsnettverket, sier Åse Wetås, direktør i Språkrådet.

Enormt flytteless

Tonnevis med bøker er blitt sendt vestover et-

ter at Universitetet i Oslo sa fra seg ansvaret for det enestående kildematerialet for norsk språk og norske navn som forskere har samlet inn siden tidlig 1900-tall, og som blant annet danner grunnlaget for de stadig mer brukte nettordbøkene *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*.

Universitetet i Bergen forbarmet seg over samlingene og gav materialet hylleplass i lokalene sine i Bergen. Dermed har materialet ►

fra tre store bibliotek og flere arkiv i Oslo fått nye eiere. I tillegg har enorme databaser blitt overført til servere på Vestlandet.

Viktig for Språkrådet

– Det er gledelig at språksamlingene nå er sikret permanent forvaltning. Godt vedlikehold og utvikling av den vitenskapelige dokumentasjonen av språkene Norge og Språkrådet har ansvar for, er helt avgjørende for at vi har sikker kunnskap å basere arbeidet vårt på, sier Wetås.

– Nettordbøkene gir oss selve essensen av innholdet i samlingene. Uten god kunnskap og solid empiri ville det ikke være mulig for Språkrådet å arbeide for å gjennomføre språkpolitikken.

Prioriterer nettordbøkene

I tiden fremover skal Universitetet i Bergen bygge opp en egen stab som skal forvalte det fysiske materialet ved Universitetsbiblioteket og de digitale ressursene ved universitetets IT-avdeling.

– Nettutgaven av *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka* har høyest prioritet, sier instituttleder Johan Myking, som leder styringsgruppen for språksamlingene.

– Det er mange juridiske spørsmål rundt tilgang og opphavsrett, særlig når det gjelder de digitale ressursene. Forlag og andre interessenter har behov for tilgang til dette materialet. Nå som selve flytteoperasjonen i hovedsak er fullført, vil vi prioritere å få orden i det avtaleverket som regulerer samlingene.

Kulturdepartementets rammebevilgning på 6 millioner kroner skal dekke både faglig og teknisk arbeid.

– De fleste vil forstå at det legger begrensninger på ambisjonsnivået, i alle fall i den første tiden. Ordbokarbeidet må derfor avgrenses til oppdatering av nettordbøkene og til det mest nødvendige vedlikeholdet.

Ambisjoner

– Universitetet i Bergen har forskningsambisjoner for samlingene, men de rent vitenskapelige stillingene ved Det humanistiske fakultet har ikke direkte driftsoppgaver. Fakultetet og instituttet har likevel pekt ut språksamlingene som en viktig strategisk satsing i årene som kommer. Målet er at samlingene skal utvikles til en allment tilgjengelig infrastruktur for norsk språk. Og på sikt ønsker vi at også det faglige ansvaret for navnesamlingene får høyere prioritet, forteller Myking.

– Et lite, men viktig steg er at det kommer en doktorgradsstipendiat i arbeid i løpet av vinteren. I tillegg er høyskolemiljøene på Vestlandet interessert i å bruke samlingene som ressurs i lærerutdanningene.

SPRÅKSAMLINGENE

Bokmålsordboka og Nynorskordboka – gratisordbøker på nett som er basert på språksamlingene

Norsk Ordbok – seddelarkiv på 3,2 millioner ord, digitalt tekstkorpus på 106 millioner ord og kildebibliotek på 5000 bind

Norsk ordbank – fulldigital database med bøyningsopplysninger for over 130 000 ord på hver av målformene

Leksikografisk bokmålskorpus – 100 millioner ord

Stedsnavnarkivet – 700 000 norske stedsnavn

Norsk dialektatlas – 600 kart og en mengde lydbåndopptak

Et norsk språkunivers

Big Bang, akkresjonsskive, halo, jet og starburstgalakse er ord jeg omgås daglig. Hvis ordene høres engelske ut, er det fordi de nesten er det – eller faktisk *er* det.

Nylig satte jeg meg ned for å hygge meg med et populærvitenskapelig blad om verdensrommet. Det stod så mye spennende der! Men så kom jeg over et ord jeg ikke hadde hørt før. Det virket kjent og fremmed på samme tid. Jeg burde ha visst hva ordet betød, siden jeg egentlig vet mye om verdensrommet, men det ringte ingen bjeller. Ordet var *strålingståke*.

Jeg har hørt om mange typer astronomisk tåke, men ikke denne, så jeg begynte å lure på om jeg hadde gått glipp av noe vesentlig innen fagfeltet mitt.

Men fullt så dramatisk var det ikke. Heldigvis innså jeg at artikkelforfatteren rett og slett hadde brukt et annet begrep enn det jeg var vant til. Det vanlige begrepet i mine fagkretser er nemlig *emisjonståke*, en dårlig fornorskning av det engelske begrepet *emission nebula*. *Emisjon* brukes bare i finansverdenen og i fysikken. I fysikken er det en abstrakt betegnelse på *utstråling*. En emisjonståke er altså en tåke som stråler – en strålingståke.

Det er et velkjent problem for mange fagfelt at så å si alle fagtermene er engelske. De norske begrepene er gjerne direkte oversatt. Derfor ble jeg både forvirret og glad da jeg oppdaget at noen hadde satt seg ned og laget en god norsk betegnelse på *emission nebula*. Det nye ordet klinger bedre og er lettere å forstå. Men for meg som er vant med et annet ord, følte det fremmed.

Det finnes faktisk mange gode, norske fagbegreper i astronomien fra den tiden da verden var mindre globalisert og anglisert enn den er nå. Men det er vanskelig å vite hvor man skal finne dem. Kanskje de er godt gjemt inni en norsk astronomibok? Eller kanskje det er flere år siden noen brukte dem sist?

I dag holdes gjerne forelesninger på engelsk, og pensumlitteraturen er på engelsk. Studentene som skal bli fremtidens vitenskapskvinner og -menn, vokser dermed opp med de engelske faguttrykkene og vet ikke hva de heter på norsk. Da blir det lett til at mindre gode og angliserte begreper tar over, og det norske fagspråket forvitrer.

Hadde det ikke vært strålende om vi fant veien ut av denne språktåken?

Foto: John Nordahl

«Jeg er nok
egentlig
mer realist
enn filolog
av natur.»

Terje Lohndal

Terje Lohndal (født 1985) er
professor i engelsk lingvistikk
ved NTNU.

Den hjemvendte professoren

Norges yngste professor kunne valgt en karriere på USAs eliteuniversiteter, men språkviteren Terje Lohndal lengtet hjem til den norske samfunnsmodellen. Han er tross alt fremdeles en vanlig gutt fra landet.

AV ASTRID MARIE GROV

Hvis norsk akademia har noen superstjerner, er Terje Lohndal utvilsomt blant dem. Han har gjort lynkarriere som språkviter og kan i en alder av 31 skilte med professortittel i engelsk lingvistikk ved NTNU. Tidligere i år ble han håndplukket av kunnskapsministeren til å sitte i et utvalg som har sett på hva som kan gjøres for å bedre vilkårene til evnerike barn. For Lohndal, som er oppvokst i Lyngdal i Vest-Agder, var unektelig en av dem.

– Det er nok først i ettertid jeg skjønner det. I barndommen ble jeg bare frustrert fordi jeg hadde spørsmål som jeg følte jeg ikke fikk svar på på skolen. Men etter å ha vært med i utvalget og møtt mange av disse barna, kjenner jeg meg igjen i flere av opplevelsene deres.

Norskfaget ble avgjørende

De fleste dører sto naturlig nok åpne for Terje Lohndal etter videregående. Og som mange andre skoleflinke barn ble han anbefalt en karriere som lege, ingeniør eller et

annet prestisjeyrke. Men av alle ting endte han med å studere språk. Et noe overraskende valg – også for ham selv.

– Jeg er nok egentlig mer realist enn filolog av natur. Det som åpnet øynene mine for at språkvitenskapen var noe å satse på, var at det gikk an å studere språk med en naturvitenskapelig innfallsvinkel. De grammatiske mønstrene og systemene er nok den siden av språket som alltid har interessert meg mest. Da jeg tok tysk på videregående, var jeg for eksempel utrolig fascinert av konjunktiv. Jeg husker at spørsmålene mine ble så mange og kompliserte at læreren til slutt satte strek. Hun sa at nå kunne hun ikke hjelpe meg lenger, og at jeg måtte gå videre med faget på universitetet hvis jeg ville vite mer.

Det var norskfaget som til slutt ble avgjørende for at Lohndal bestemte seg for å studere språk.

– På videregående skrev jeg særemne om hvordan norrønt hadde utviklet seg til moderne norsk. Jeg var utrolig fascinert og leste og leste til øynene ble store og våte. Da skjønnte jeg at dette var noe jeg bare måtte satse på. ►

Redd for å mislykkes

Men det er egentlig ikke språk som norsk, tysk eller engelsk spesielt som er Terje Lohndals interesseområde. Det er snarere språkevnen vår, og de strukturene som mange språkvitere mener ligger inne i hjernen vår, og som gjør oss i stand til å danne så kompliserte mønstre som et språk faktisk består av. Det er et mysterium språkforskere ennå ikke har kommet til bunns i, og Terje Lohndal bruker de fleste av døgnets timer på å komme nærmere et svar. Arbeidsmoral er med andre ord ikke mangelvare hos Lohndal, og det takker han delvis en helt normal oppvekst i et ikke-akademisk hjem for.

– Bakgrunnen min har gjort at jeg hele veien har hatt en iboende og nesten absurd frykt for ikke å greie å gjøre dette til et levebrød. Det har nok bidratt til at jeg har jobbet ekstra hardt. Dessuten lærte jeg tidlig verdien av dugnad og det å gjøre noe positivt for fellesskapet, blant annet fordi faren min var veldig aktiv i det lokale skytterlaget. Jeg ser i grunnen fremdeles på meg selv som en gutt fra landet, og det kommer jeg nok alltid til å gjøre. Men i tillegg til oppvekstmiljøet er jeg selvfølgelig drevet av en stor interesse for faget, hvis ikke tror jeg ikke jeg kunne jobbet så mye som jeg gjør.

Lohndal praktiserer ikke noe skille mellom jobb og fritid og forteller at han ikke kan sies å ha noen hobbyer, utenom litt vedhogst og praktisk arbeid. Faget sluker de fleste av døgnets timer.

– Nå har jeg holdt på med dette siden videregående, og det har egentlig bare blitt verre. Jeg ser absolutt at jeg har godt av å ta noen pauser innimellom, men problemet er at jeg er en *pliktetiker* som føler jeg må være tilgjengelig hele tiden. Kunsten å si nei har jeg i grunnen aldri lært meg ... Men det arbeider jeg med.

Ville hjem

Innsatsen har utvilsomt båret frukter. Etter å

ha utmerket seg stort under bachelorstudier ved Universitetet i Oslo kunne Terje Lohndal velge og vrake mellom prestisjeuniversiteter som tilbød ham stipend. Valget falt på University of Maryland i USA, der han tok både master- og doktorgrad. Men for fire år siden vendte han nesene hjem til NTNU i Trondheim. Der fikk han en førsteamanuensisstilling som ble til professorat før fylte 29.

Du valgte bort en karriere i USA blant verdens beste språkforskere for å vende hjem igjen til lille Norge. Hvorfor det?

– Jeg synes egentlig Norge har et veldig godt fagmiljø innenfor språk, så premisset for spørsmålet blir ikke helt riktig. Når det er sagt, tenkte jeg jo da jeg dro til USA at jeg skulle bli der i 30–40 år. Men gjennom å leve der fikk jeg se noen problematiske sider ved det amerikanske samfunnsystemet. USA er et veldig fint land å leve i for dem som er godt stilt, men et veldig dårlig land for dem som ikke er det. Og det er en type samfunn jeg rett og slett ikke ville være en del av.

Lohndal forteller at NTNU har vist vilje til å satse på språkvitenskap, og at det var avgjørende for at han havnet i Trondheim. Der er han en del av et voksende språkfaglig miljø – stikk i strid med utviklingen ved mange universiteter.

– NTNU har vært villig til å satse og gitt meg betingelser som har gjort det mulig for meg å drive med den forskningen jeg ønsker. Da tenker jeg spesielt på at språkfeltet har fått nye stillinger, både i form av faste vitenskapelige ansatte og ph.d.-studenter. Det gjør at vi kan jobbe sammen på lag, og det mener jeg er helt avgjørende for å kunne løse de komplekse spørsmålene språkvitenskapen står overfor. For meg personlig er det også viktig, for jeg føler at forskningen min blir bedre, og at jeg lærer mer av å jobbe sammen med andre.

For mange kan studieobjektet språkvitenskap virke litt abstrakt. Hva kan egentlig lingvistikken tilføre verdensfreden?

«Det er en illusjon å tro at man kan greie seg godt i det norske arbeidslivet uten å kunne norsk.»

– Jeg tror iallfall den kan gi oss mer grunnkunnskap om hva det vil si å være menneske, og hvilken verdi språklig identitet har. Det er noe det ofte skorter på i samfunnet. Vi har jo nok av historiske eksempler på at folk har blitt undertrykt av språklige grunner i vårt eget land, fordi språk og kultur henger så tett sammen. Da tenker jeg blant annet på samene og kvenene. Så jo mer folk forstår av språklig forskjellighet, jo større toleranse vil vi ha for det mangfoldet som finnes.

Dårlig grammatikkundervisning i skolen

Terje Lohndal er opptatt av hvordan man kan styrke språkundervisningen på alle utdanningsnivåer. Han mener grammatikkundervisningen i den norske skolen trenger en vitamininnsprøytning.

– Den har rett og slett vært altfor dårlig, noe vi ser klare eksempler på blant dem som begynner på lærerstudiet på NTNU. De færreste av dem ved hva et adverb er.

Lohndal er klar på hvor feilen har ligget.

– Det har vært for mye fokus på pugging av bøyingsystemer, i stedet for å ta utgangspunkt i den interne grammatikken alle mennesker har. Den er nemlig mye mer kompleks enn man noen gang vil kunne skrive ned i en bok, og kan gi et godt grunnlag for å få grep om grammatikk som studieobjekt. Hvis du skal undervise i substantiv og verb, går det for eksempel an å ta utgangspunkt i at ungdommer intuitivt blander substantiv og verb. Hvis elevens egen intuisjon om

språket spiller en rolle i undervisningen, tror jeg den vil oppleves som mer relevant. Jeg møter stor interesse for slike tanker når jeg snakker for lærere, så jeg har tro på at dette er framtidens språkundervisning.

Overvurderte engelskkunnskaper

Lohndal er ikke bekymret for framtida til det norske språket. Men han mener at situasjonen for norsk som fagspråk er mer utfordrende.

– Jeg synes det er viktig å opprettholde norsk som fagspråk, og det krever at vi er bevisste på de språkvalgene vi gjør. Dessverre finnes det en del eksempler på at et høyt faglig presisjonsnivå på norsk blir erstattet av et middels presisjonsnivå på engelsk. Nordmenn tror jo gjerne at engelskkunnskapen deres er god nok, men jeg tilhører nok dem som mener den blir overvurdert. Det må man nok ha bodd ute noen år for å se, sier Lohndal.

Han trekker fram utenlandske forskere som eksempel på at norskkunnskaper er nødvendig i arbeidslivet her i landet.

– På NTNU ser vi tydelig at de som tar jobben med å lære seg norsk helt fra starten, får betydelige fordeler. De glir inn i miljøet på en helt annen måte og får mye bedre sosialt nettverk enn de som ikke gjør det. I våre dager tror jo mange at engelsk gjør at man uten videre kan jobbe overalt, men jeg mener det er en illusjon å tro at man kan greie seg godt i det norske arbeidslivet uten å kunne norsk. ●

Denne godbiten kan nå hete både *rakefisk* og *rakfisk* på bokmål og nynorsk. Foto: MatPrat

NORMERING

Rakfisk eller rakefisk?

Begge deler, sier Språkrådet – og gjerne både *smalahove* og *smalehovud* på nynorsk og både *dølahest* og *dølehest* på bokmål.

AV ERLEND LØNNUM

SPRÅKRÅDET VEDTOK I HØST offisiell skrivemåte for et par velkjente ord fra det hennorske kjøkkenet:

- *Rakfisk* og *raksild* skal være tillatte skrivemåter i begge målformer ved siden av *rakefisk* og *rakesild*.
- *Smalahove* (om matretten) skal være tillatt skrivemåte i nynorsk ved siden av *smalehovud* (bokmål: bare *smalahove*).

Samtidig fikk «døladylene» valgfrie former i bokmål:

- *Dølahest* og *dølafe* skal være tillatte skrivemåter i bokmål ved siden av *dølehest* og *dølefe* (slik som i nynorsk).

Mye brukte former

I disse tilfellene har Språkrådet normert opprinnelig dialektale former som i praksis har fått stor utbredelse i allmennspråket. Derfor er de nå tatt inn som valgfrie alternativer til de formene som stod i ordboka fra før. Et eksempel er *rakfisk*, som for lengst har etablert seg som den dominerende formen i både bokmåls- og nynorsktekster.

Mange språkbrukere har opplevd at normen har vært i utakt med deres faktiske språkbruk. Vedtaket vil rette på dette misforholdet.

De nye formene er lagt inn i *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka* på nett.

Masaier heiter ikkje lenger «massaier». Foto: master2 / iStockphoto

NORMERING

Normerte folk

Masaier og saharawiar har fått nye namn på papiret. Det same har mange religiøse og historiske grupper – i grammatisk forstand.

AV ERLEND LØNNUM

NORMERINGSVEDTAKET Språkrådet gjorde i haust, gjeld mellom anna ei gruppe nynorske hankjønnsord med religiøst eller historisk opphav, som anglikanar, birkebeinar, bysantinar, fransiskanar, germanar, lutheranar, mohikanar, plebeiar og rabbinar. Dei hittil tillatne kortformene «anglikan» mfl. går ut fordi dei ikkje er så mykje i bruk lenger, mens dei hyppigare brukte langformene *anglikanar* mfl. blir ståande. Her blir altså valfridomen mindre.

Masai

Vidare skal *masai* (om den austafrikanske folkgruppa) vere normert skrivemåte i begge

målformer. Her har det vore ein umotivert skilnad mellom bokmål (*masai*) og nynorsk (*massai*). Forma *masai* er den klart mest brukte, og dagens prinsipp for fornorsking av importord taler òg for *masai*.

Saharawi

Ei heilt ny normering i begge målformer gjeld namnet på personar frå Vest-Sahara: *saharawi*, med det tilhøyrande adjektivet *saharawisk*. *Saharawi* blei valt framfor «sahrawi» og «saharavi», som er mindre i bruk.

Her har det vore mykje variasjon i språkbruken, så normeringsvedtaket vil vere ei god rettesnor for språkbrukarane.

snitcher ugly *otaku* bak

snitcher (fra engelsk)

ugly, nice (fra engelsk)

otaku (fra japansk)

back (fra japansk)

asap tert *avor* dleg *add*

as fast som mulig (fra engelsk, as soon as possible)

tert, pen, kull (fransisk)

gå tilbake, komme tilbake (fra hebraisk, arabisk, fransk)

du lever en gang (fra norsk)

så kull (avsløst eple) (fra norsk)

dd *chille* *sjofe* *lol* *alo*

kun ha flere betydelinger: double d, drag and disease free (fra engelsk)

slappe av, ta det rolig (fra engelsk)

a se (fra arabisk, hebraisk)

laughing out loud (fra engelsk)

hørdmann (fra norsk, fra bakveien)

ins *wannabe* *wtf* *m8*

ikke noe spesielt (fra norsk)

en som gir seg ut for å være noe han eller hun ikke er (fra engelsk)

what the fuck (fra engelsk)

mann (fra engelsk, man)

serr *swag* *yolo* *loco*

seriøst, alvorlig (fra norsk)

ofte brukt i betydningen stil eller oppførsel (fra engelsk)

du lever bare en gang (fra engelsk, you only live once)

gå, spri (fra spansk)

omg *keeg* *btw* *brb*

oh my God (fra engelsk)

omg kull (fra engelsk, gull (balkingen er omsetningstid) (fra norsk))

betenkt (fra engelsk, by the way)

svart tilbake (fra engelsk, be right back)

Er du *tøff* eller *baka*?

Visste du at *gøy* og *tøff* var slangord på 40-talet? Eller at *veiv* tyder det same som *fest* og blei mykje brukt av ungdom i hovudstaden på midten av 1900-talet? Du får vite meir om slang på den populære språkutstillinga på Bymuseet i Oslo.

AV INGUNN INDREBØ IMS

Slangord finn ein vanlegvis ikkje i ordbøkene. Når ord som *gøy* og *tøff* står i ordlister og ordbøker i dag, er det nettopp eit teikn på at dei ikkje blir rekna som slang lenger.

Ta deg ei bolle

Kva for ord og uttrykk som kjem til å feste seg og gå inn i det allmenne ordforrådet, er det uråd å seie noko om. Og går ein tilbake i tid,

er det interessant å sjå kva som har festa seg i språket, og kva for ord og uttrykk som ikkje lenger er i bruk. I boka *Slang og sjargong: en kavalkade over det muntre innslaget i norsk hverdagstale* frå 1962 skriv forfattaren Ingvald Marm:

Når det er aktuelt å be den andre parten om å holde opp, sies: *skrubb a tante!*, *kutt ut a* (fra engelsk «cut it out»!), *steng a'!*, *skru a'!*, *ta deg en bolle (potet, pære)!* (jf. engelsk «have a banana»). Hvis disse døgnfluene skulle være avgått ved døden alle-

Døma er samla inn av Bente Ailin Svendsen og Else Ryen i Forskingskampanjen 2014 – *Ta tempen på språket!* Ungdommar frå heile landet deltok. Illustrasjon frå språkutstillinga: Tank Design

rede før boka er kommet ut, er det bare et bevis på slangspråkets raske utvikling og sterke trang til fornyelse.

Den gongen blei altså desse uttrykka karakterisert som moglege «døgnfluger». «Ta deg ei bolle» eller «kutt ut» er det ikkje uvanleg å høyre den dag i dag, men «skrubb 'a tante» er heller lite brukt.

Barn og unge er gode til å bruke og lage slang. Dei lagar nye ord, hentar ord frå andre språk og brukar ord og uttrykk på nye måtar. Slang kan bli vurdert som både positivt og negativt, det kjem heilt an på kven som vurderer. Slang kan òg vera knytt til ulike miljø. Gjennom slang kan ein vise kven ein er, eller korleis ein ønskjer å bli oppfatta. *Flus* (slangord for 'penigar' på arabisk) blir kanskje oppfatta som positivt i eitt ungdomsmiljø og negativt i eit anna, mens vaksne kanskje ikkje ein gong forstår kva det tyder.

Btw. Lol!

Engelske lånord er ei av dei viktigaste kjeldene til slang, til dømes *nerd*, *kul*, *crazy*, *nice*, *boring*. I dag ser vi òg at mange ungdommar brukar

forkortingar som *lol* ('laughing out loud'), *btw* ('by the way') og *brb* ('be right back'). Dette er nokså nytt og heng nok saman med bruken av SMS og sosiale medium, der ein må skrive kort og konsist. Men det er ikkje berre engelsk som påverkar ungdomsspråket. I mange fleirspråklege ungdomsmiljø er det vanleg å høyre ord og uttrykk frå arabisk, panjabi, tyrkisk og berbisk.

Slang i dagens norsk er eit av temaa i utstillinga på Bymuseet i Oslo. Utstillinga står i heile 2017. Skoleklassar og andre språkinteresserte frå heile landet har allereie vist stor entusiasme under besøka på museet. Alle er velkomne!

UTSTILLING OM TALESPRÅK: «OSLO SIER. SPRÅK I BYEN»

- varer ut 2017 på Bymuseet i Oslo (Frognerparken)
- er open tysdag–søndag kl. 11–16; gratis inngang
- er arrangert av MultiLing – Senter for flerspråkligheit ved Universitetet i Oslo, Språkrådet og Bymuseet i Oslo

– Eg kviler litt for mykje på at eg trur eg kan nynorsk

Lærerstudentar stør seg ofte til magekjensla når dei skriv nynorsk. Sjølv om nynorsk har nokså stor plass i norskfaget i lærarutdanninga, ser det ikkje ut til at sjølve norma har festa seg så godt hjå alle.

AV AKSEL TORSNES MEHLUM

TITTELEN ER EIT SITAT frå ein lærarstudent, og utsegna seier litt om normkunnskapen og normmedvitet hjå lærarstudentar med nynorskbakgrunn. Eg har undersøkt normtryggleiken hjå studentar som har vakse opp med nynorsk som hovudmål, og som har flytta til Oslo eller Trondheim for å ta lærarutdanning.

Mange av dei variablane eg testa, var knytte til emne som blei drøfta då rettskrivinga blei revidert i 2012. I tillegg intervjuar eg nokre av informantane for å finne ut meir om haldningane deira til valfridomen i norma.

Funna tyder på at kunnskapen om norma ikkje er på topp. På haldningssida er studentane generelt positive til nynorsk, og dei trur ei stram norm er ein didaktisk føremon for nynorskopplæringa i skolen.

Lågt normmedvit

Inntrykket av ein del høl i normkunnskapen skriv seg både frå omsetjingsoppgåver som alle informantane gjorde, analyse av reelle studenttekstar og intervju med hovudinformatane.

Rett samsvarsbøying av verb og bøying av ein del særnynorske ord er døme på emne som nokre av studentane slit med. Men først og fremst strever dei med å vere konsekvente. Det synest som om studentane ikkje er særleg medvitne om ordbøker og den kunnskapen ein kan hente i dei.

Hovudinformatane byrja alle på lærarstudiet etter at rettskrivingsreforma blei innført i 2012, og det er kan hende naturleg at dei ikkje visste så mykje om endringane som kom då. Kor som er, undra det meg litt at ein

monaleg stor valfridom og navigering i denne valfridomen ikkje var noko dei hadde reflektert særleg over tidlegare. Då eg kom med konkrete døme og diskusjonstema, hadde dei likevel mykje på hjartet.

Berre lære eller lære å lære bort?

Informantane har vakse opp med nynorsk som hovudmål; dei er altså i klart mindretal på studiestadene sine i storbyen. Dei eg intervjuar, hadde inntrykk av at mykje av nynorskundervisninga på lærarstudiet var retta mot dei som hadde vakse opp med bokmål.

Det kom tydeleg fram at hovudinformatane sakna ein nynorskspesifikk didaktikk-komponent i norskfaget. Nynorskdelen av norskfaget på lærarstudiet handla rett og slett meir om å lære seg nynorsk enn å lære seg å lære bort nynorsk.

Dei studentane eg fekk i tale, var alle nøgde med at skiljet mellom hovud- og sideformer blei oppheva i 2012. Meiniane var derimot delte når det gjaldt kor stram norma burde vere, sett frå ein språkpolitisk synsvinkel. Med tanke på framtida som norsklærarar var dei likevel samde om at ei stram norm ville vere ein didaktisk føremon.

Det at alle tillatne former no har same status, inneber større krav til konsekvens

hjá både lærarar og elevar, var informantane samde om. Fleire av dei kom inn på å rå elevane til å nytte sitt eige talemål som rettesnor for formvala innanfor denne valfridomen.

Nynorsk, bokmål og talemål

Ein av hovudinformatane nemnde slektskapen mellom eige talemål og nynorsk. Ho trekte fram at ei slik slektskapskjensle òg kunne vere ei ulempe for rettskrivinga hennar – at ho iblant leit for mykje på dialekta si. Dei andre såg ikkje noka nær kopling til talemålet sitt; dei skreiv nynorsk utan å tenkje på eiga dialekt. Ingen av dei meinte at nynorsken blei påverka av bokmålet i særleg grad.

Dette biletet av ein nynorsk som på godt og vondt «lever sitt eige liv», stemmer godt med inntrykket frå tekstmaterialet eg har samla inn. Lågt medvit om den offisielle norma gjer nok sitt til at fleire av studentane ikkje alltid framstår som trygge og konsekvente nynorskskrivarar.

Aksel Torsnes Mehlum har mastergrad i nynorsk skriftkultur frå Høgskulen i Volda og arbeider som rådgjevar i Språkrådet.

FAKTA OM UNDERSØKINGA

- Resultatet kviler på svar frå 20 grunnskolelærarstudentar ved Høgskolen i Oslo og Akershus og Høgskolen i Sør-Trøndelag (no NTNU).
- Studien omfattar hovudsakleg omsetjing frå engelsk til nynorsk, analyse av reelle studenttekstar og intervju med eit utval av informantane.

Ivo de Figueiredo ble hedret med Språkprisen 2016 av Guri Melby, styreleder i Språkrådet.

Foto: Audun Braastad / NTB Scanpix

SPRÅKPRISEN

- Språkprisen er Språkrådets pris for fremragende bruk av norsk språk i sakprosa.
- Prisen er på 100 000 kroner og blir delt ut annethvert år for bokmål og nynorsk.
- Juryen har bestått av Kjartan Vevle (leder), Aina Basso, Toril Opsahl og Morten Strøksnes.

Billedskapende prisvinner

Forfatter Ivo de Figueiredo er vinner av Språkprisen 2016. – Figueiredos språk er sanselig, billedskapende og rikt, og tekstene er gode å lese, enten de handler om norsk dramatik eller om dramatikken i flere måter å være norsk på, sier juryleder Kjartan Vevle.

IVO DE FIGUEIREDO fikk prisen for de to bøkene *kjøtt ord/kjøtt. Norsk scenedramatik 1890–2000* (2014) og *En fremmed ved mitt bord* (2016) under Språkrådets årlige arrangement Språkdagen.

Temperament og følelser

«Årets prisvinner gir ut sine tekster mellom to permer og i avisformat», skriver juryen i sin begrunnelse. «I avisformatet fungerer han som kritiker, noen ganger med snert, men alltid med grun-

dighet og respekt for forfatteren. Han er kjent for de store, ambisiøse monografiene. Som historiker og som forfatter håndterer han mye kunnskap som skal formidles til en bred leserskare. Samtidig skriver han den gode historien om det lille, som skaper nysgjerrighet og interesse. Prisvinneren har mot til å være subjektiv og personlig. Det er aldri tvil om hva han mener, og hvilke tanker han vil formidle. Han har temperament og vekker følelser, og

er ikke redd for å utlevere seg selv og andre.»

De nominerte

Årets nominerte var Bjørn Godøy, Tore Rem, Erika Fatland og Ivo de Figueiredo.

– Juryen gleder seg over at det er så mange som skriver norsk så det spruter. De skriver mye, og de skriver godt. Det har ikke vært noe lett arbeid å velge blant de mange gode sakprosaforfatterne vi omgir oss med, sier Vevle.

I denne spalta tek vi opp stort og smått om forholdet mellom norske ord og importord, først og fremst engelske.

Spinningvilt

Kjernemuskulatur og kondisjonstrening har blitt *core* og *cardio*. Med tiden har treningsformene endret seg – og mange øvelser har gjenopstått med engelske navn.

Aerobic og step

En del treningsord har vi aldri fått etablert norske ord for. Et eksempel er *jogging*, som var i bruk allerede på 50-tallet, men fant sin plass i det norske treningsvokabularet først på 70-tallet. På 80-tallet kom treningsentrene for fullt, og nye treningsformer som *aerobic* og *spinning* nådde landet.

Aerobic har aldri fått noen norsk betegnelse, og uttalen /erobikk/ er nok det nærmeste vi kommer en fornorsking. Treningsformen *step*, der man beveger seg opp og ned på små kasser kalt *steps*, har heller ikke fått en norsk avløser. Organisert sykling på ergometersykler har også beholdt sitt engelske navn, *spinning*, men mange er ikke så nøye på om sykkelen beveger seg eller ikke, og bruker ordet *sykling* om både innendørs- og utendørsaktiviteten.

Push-ups og pull-downs

Mange styrkeøvelser mangler også norske navn. De fleste tar vel *sit-ups* og ikke *magebøyinger*? Det samme gjelder *sit-ups*-varianten *crunch*. *Pull-ups* og *hang-ups*, der man trekker seg opp etter armene, utføres tydeligvis også best på engelsk. *Pull-down*-øvelsen kalles derimot ofte *nedtrekk*, mens *opptrekk* ikke har blitt like utbredt.

Push-ups, en annen vanlig styrkeøvelse, kalles fortsatt *armhevinger* på norsk, selv om den engelske betegnelsen er utbredt. Det ser i det

Push-ups eller *armhevinger*, med eller uten *kettlebells*? Foto: IPGGutenbergUKLtd / iStockphoto

hele tatt ut til at treningsfeltet er utsatt for engelsksyke, og at gode, gamle øvelser gjenoppstår med nye, engelske navn. Det snakkes ikke lenger om kjernemuskulatur og kondisjonstrening, men om *core* og *cardio*, og det løftes både vekter og *kettlebells*.

Bøy og tøy

Så må vi ikke glemme at norsk er et språk i god form: Vi gjør utfall og knebøy (ikke *lunges* og *squats*!), vi trener i studio og sal, vi løfter vekter og løper på tredemølle, og vi danser og gjør spensthopp, før vi tøy ut og går i dusjen med den beste samvittighet – gjerne for at vi har trent på norsk.

Marianne Aasgaard, seniorrådgiver i Språkrådet

Ordsamlingar med politisk sprengkraft

«Eit språk er ein dialekt med ein hær og ein flåte», skal lingvisten Max Weinreich ha sagt. Og det er ikkje heilt usant, for knapt noko har bidrege til å trekkje opp geografiske og språklege grenser som ordbøker.

AV ASTRID MARIE GROV

I DAG TENKJER ME gjerne på ordbøker som praktiske verktøy som skal hjelpe folk å skrive rett, men ordbøker kan ha ein langt meir politisk funksjon enn som så. Det har særleg historia vist oss.

Dei nasjonsbyggjande ordbøkene

Den store glansperioden for dei politiske ordbøkene i Europa var under den nasjonalromantiske bølga på 1700- og 1800-talet, då det vart starta opp ei rekkje ordbokprosjekt. Hovudføremålet var enkelt: Ordbøkene skulle stø oppunder oppgåva om å (gjen)skape ein felles nasjonal kultur og i neste omgang bidra til å skape landegrenser.

Sturla Berg-Olsen er seniorrådgjevar i Språkrådet og har lang erfaring med ordbokarbeid. Han meiner den symbolske verdien til dei store ordbøkene er større enn den reint funksjonelle.

– Særleg på 1800-talet oppstod det mange rørsler som skulle konstruere nasjonale identitetar, og då stod eit felles språk sentralt. Ordboka vart eit viktig instrument i danninga av nye nasjonalstatar. Eit ordbokverk

har gjerne vore del av ein pakke i nasjonsbygginga, saman med ein grammatikk og eit leksikon. Føremålet med utgjevingane har vore å signalisere felles identitet og dermed auke prestisjen til eit språk og ein kultur.

To av dei mest kjende ordbokforfattarane frå nasjonalromantikken er dei tyske brørne Jacob og Wilhelm Grimm, som gjorde mykje meir enn å samle inn eventyr. Dei byrja arbeidet med *Deutsches Wörterbuch* i 1838, og eit viktig mål med ordboka var nettopp å bruke språket til å vise at det fanst ein fellestysk kultur. Ordboka vart ikkje ferdig i deira tid. Ho har blitt fullført seinare og består av imponerende 32 band. Den dag i dag har ho ein så sentral posisjon innanfor tysk språkvitskap at ho ofte berre blir kalla *der Grimm*.

Aasen og ordbøker

Ikkje mange år etter at Grimm-brørne byrja arbeidet med ordboka si, gav vår eigen Ivar Aasen ut *Ordbog over det norske Folkesprog* (1850). Aasen kjende godt til dei nasjonale straumane i Europa, og han arbeidde for å utvikle ei oppfatning om ein særnorsk kultur.

«Ordboka vart eit viktig instrument i danninga av nye nasjonalstatar.»

Norsk Ordbok, band 12. Foto: Stian Lysberg Solum / NTB scanpix

Dette føremålet med utgjevinga kjem til uttrykk i forordet til boka: «Det er [...] at haabe, at Erkjendelsen af Sprogets rette Værd vil efterhaanden blive mere og mere almindelig, og at selve Almuen vil derved ledes til at fatte mere Agtelse for Fædrenesproget og søge at holde samme vedlige.»

Aasen trekte det nasjonale prosjektet lenger enn dei hadde gjort i mange andre land, heilt til utviklinga av eit eige skriftspråk med utgangspunkt i folkemålet. Aasen var slett ikkje den fyrste nordmannen som samla inn ord og gav ut ordbøker (les om den fyrste norske ordboka på side 23), men ingen hadde arbeidd så systematisk med ordinnsamling som han. Aasen la eit viktig vitskapleg grunnlag for det seinare arbeidet med den nyleg avslutta *Norsk Ordbok*, fortel Sturla Berg-Olsen.

– *Norsk Ordbok* byggjer rett og slett vidare på det leksikografiske arbeidet til Aasen, og alle oppslagsord i ordbøkene hans er med. Metodikken og tankesettet bak ordboka er òg det same som hjå Aasen.

Frå normativ til deskriptiv

Norsk Ordbok – ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet vart avslutta i fjor, og med det var det mest omfattande ordbokprosjektet i norsk historie fullført. Ordboka finst på papir i 12 band og delvis elektronisk. *Norsk Ordbok* har som ambisiøs målsetnad å gje eit fullstendig oversyn over orda i norske dialektar og nynorsk skriftspråk. Ho er såleis eit godt døme på eit ordbokverk som har hatt som funksjon å stø opp under nasjonsbygginga og forsterke oppfatninga av kva som inngår i nasjonen Noreg. ►

Sturla Berg-Olsen med ei av mange ordbøker på kontoret sitt i Språkrådet. Foto: Erlend Lønnum

Som *Deutsches Wörterbuch* har *Norsk Ordbok* blitt fullført mange tiår etter at arbeidet vart byrja. Det har påverka innhaldet.

– Synet på både ordtilfanget og språket har endra seg, og det nasjonsbyggjande fokuset har nok blitt mindre. I dei fyrste banda var det til dømes ei forkorting ved somme oppslagsord som heitte «lbr», som stod for «lite brukande». Det var nærast ein beskjed til lesaren om at ordet er i bruk, men ikkje burde ha vore det. Den forkortinga finst ikkje lenger, og no blir alle oppslag i større grad rekna som like gode. Ordboka har i det heile blitt meir deskriptiv og mindre normativ. Innanfor ramene av nasjonsbygginga var det eit poeng å trekkje opp grensene for kva som representerte det nasjonale, og dermed «oppdra» folk litt. I tillegg var jo nynorsk eit ungt språk som ordbøkene skulle bidra til å skape, og det innebar å avgrense ordtilfanget.

Fordi me har to skriftradiisjonar her i landet, har det blitt utvikla to ulike ordbokverk. *Det Norske Akademi's Store Ordbok* er ei oppdatering av den eksisterande *Norsk Riksmålsordbok*. Ho tek for seg ordtilfanget i bokmål/riksmål og er framleis under arbeid. Utgjevinga er elektronisk og skal etter planen vere ferdig i 2017.

Dialekt eller ikkje?

I motsetning til dei ordbøkene me brukar i det daglege, gjev store ordbokverk ei brei oversikt over ordtilfanget i eit språk. Likevel må ein avgrense kva ord som får vere med, og det kan fortelje oss mykje om føremålet med ordboka.

Naboane i Sverige er no i sluttfasen av arbeidet med *Svenska Akademiens ordbok*, som tek for seg ord frå Gustav Vasas tid (1500-talet) og fram til i dag. Men ordboka til svenskan skil seg frå *Norsk Ordbok* på eit svært viktig punkt: Ho inneheld få dialektord.

– Ordtilfanget i *Svenska Akademiens ordbok* er i all hovudsak skriftspråket, og dialektord er berre med dersom dei òg har hatt ein plass i skrift. Det kan ha historiske forklaringsgrunnar. Sverige har vore ei stormakt, og då blir det gjerne mindre viktig å trekkje fram dialektane enn det er i små land som Noreg. Eit sterkt fokus på dialekt er nok eit fellestrekk for ordbokprosjekt i mange unge statar med unge skriftspråk. Ordbokprosjekt har då i stor grad handla om å bygge ein identitet ved å studere fortida og med det markere avstand til andre nasjonar. Det ser me til dømes i det store ordbokverket for litauisk språk, der notisdialektformer med heimfestingar er tekne med. Som nynorsken særleg i dei fyrste åra skulle distansere seg frå ord med dansk og tysk opphav, var det for litauisk eit mål å kvitte seg med ord frå tysk og slavisk. Det har ordboka absolutt bidrege til.

Berg-Olsen fortel at det likevel er langt vanlegare å gje dialektane liten plass, slik me ser i Sverige.

– *Oxford English Dictionary* er eit framstående døme på ei ordbok som har eit endå snevrare ordtilfang enn *Svenska Akademiens ordbok*. Der er britisk-engelsk nesten einerådande, og svært mykje variasjon blir sett bort frå, noko ordboka har blitt kritisert for. Likevel har ho høg status.

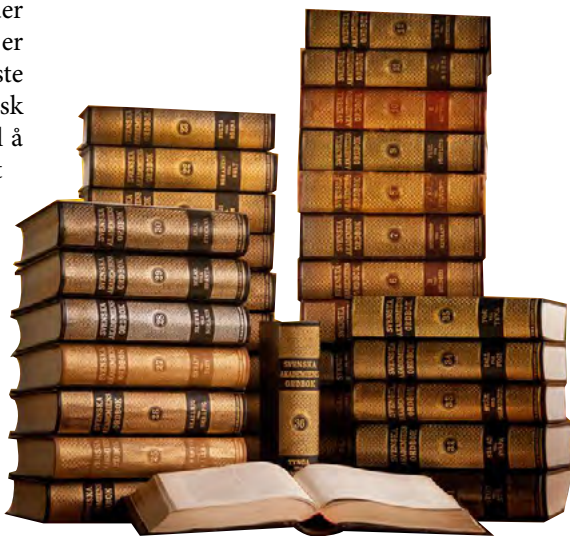
Snevre rammer for det korrekte

Oxford English Dictionary er langt frå aleine om å trekkje opp smale rammer for det korrekte. Rolf Theil, professor i lingvistik ved Universitetet i Oslo, fortel at ordbøker kan vere eit viktig politisk middel for å fortelje borgarane kva som er innanfor og utanfor.

– Kina er eit godt døme på det. Der handlar alt offisielt ordbokarbeid om mandarin. Målet er å innprente det som offisielt språk og utdefinere alle andre kinesiske språk. Eit meir heimleg døme på ein liknande språkpolitikk finn me i Frankrike, der Det franske akademiet har styrt språket med jernhand og hatt full kontroll over den språklege standardiseringa ►

«Ordbokprosjekt har i stor grad handla om å bygge ein identitet ved å studere fortida.»

STURLA BERG-OLSEN

Svenska Akademiens ordbok
Foto: Björn Finnsdotter Minör

– Ordbøker kan vere eit viktig politisk middel for å fortelje borgarane kva som er innanfor og utanfor, seier professor Rolf Theil. Foto: Anne Gro Christensen, Ringerikes Blad

sidan 1600-talet. Alt som minner om slang og dialekt, fell utanfor dei offisielle ordbøkene, og grensene for kva som blir rekna for å vere korrekt fransk, er veldig snevre.

Theil fortel at ei manglande førestilling om nasjon somme stader kan hindre framveksten av dei politiske ordbøkene.

– I Europa ser me at det er dei eldste ordbøkene som har hatt den mest politiske funksjonen, frå den gongen synet på nasjon stod veldig sterkt her. I til dømes store delar av Afrika finst ikkje det same ideologiske synet på nasjonen, og dermed er det heller ikkje grobotn for omfattande ordbokverk med politisk funksjon, med nokre få unntak. Afrika har svært mange dårleg dokumenterte språk, men språk blir stort sett brukte over landegrensar. Posisjonen til særleg engelsk og fransk som offisielle språk er dessutan så sterk at ordbøker over andre språk for det meste er einmanns-prosjekt med eit deskriptivt føremål.

«Ordbøkene har spela ei viktig rolle i utviklinga av standardiserte skriftspråk og for prestisjen til talespråk.»

ROLF THEIL

Uvurderleg for prestisjen

Theil fortel at det jamt over er lita interesse for å samle seg om felles standardar, slik ordbokverk krev.

– Skriftspråket spelar ei langt mindre rolle i liva til folk i Afrika enn i Europa, og dei godtek i liten grad skriftformer som ikkje er i samsvar med deira eige talemål. Eit døme finn me i fulfulde, som blir snakka i ei rekkje land i Vest-Afrika. Språket er relativt einsarta, men likevel finst det så mange som åtte–ni ulike omsetjingar av Bibelen for å tilfredsstillar av ulike variantar.

Det er liten tvil om at mangel på omfattande ordbokverk svekkjer statusen til eit språk, meiner Theil.

– Det har vore ein klar fordel for europeiske språk å ha store ordbokverk. Ordbøkene har spela ei viktig rolle i utviklinga av standardiserte skriftspråk, som i neste omgang er nærast uvurderleg for prestisjen til eit talespråk.

Norges første ordbok

En ilter sogneprest fra Sunnfjord stod bak den første norske ordboka fra 1646. Ordboka gir et fascinerende innblikk i norsk språk og kultur på den tida. Og den forteller en artig bamsehistorie.

AV OLE VÅGE

NORGES FØRSTE ORDBOK kunne lett ha gått fløyten, for i 1643 stod Christen Jensøn, en ikke helt vanlig sogneprest i Askvoll, tiltalt for «Druckenskab, Slagsmaal og unødig Klamerie». Han ble imidlertid frikjent og fikk beholde sitt embete. Tre år senere gav han ut nybrottsarbeidet *Den Norske Dictionarium eller Glosebog*, et verk som holdt seg i flere hundre år. Boka var godt håndverk, og dessuten løftet den statusen til norsk språk i ei tid da skriftspråket var dansk.

Ordbok med måltider

Jensøns ordbok inneholder over 1900 ord med forklaringer (på dansk), og den er en liten gullgrube for alle som interesserer seg for språk- og kulturhistorie.

Måltider har alltid vært viktige, og i ordboka beskrives de utførlig. På Jensøns tid var dagen oppdelt i bestemte tidsrom, *Beel*. Det begynte med *Biskens tid* klokka seks med *Memorraa*, ofte med flatbrød, ost og smør. Så ble det gjerne grøt til *Dauren* (dugurd) klokka åtte og *Middag* klokka tolv. Tre timer senere var det *Noens Maalti*, så en matbit til *Mør-Afften* klokka fem og *Queldsmat* i åttetida. Når bonden var

sulten, ropte han *Barcken giel*, slik at måltidet ble gjort i stand hjemme i stova. Ved festlige anledninger kunne det vanke *Forkunnuoeg Mat* ('forkunnmat, godbiter'), mat «som mand en lang tid icke haer seet eller smaget».

Kjente og ukjente ord

Det er slående hvor mange ord i denne ordboka som er gjenkjennelige nesten 400 år senere, som *Bringbær*, *Haa*, *Lyr*, *Slire*, *Skarv* og *Tofte*. Da ordboka kom ut i 1646, hadde mange språktrekk fra norrønt forsvunnet helt. I den mellomnorske perioden fra ca. 1350 til 1525 ble det norske bøyingsystemet kraftig forenklet, og store deler av kasussystemet forvitret. Både Jensøn og vi bruker i dag det språkhistorikere kaller moderne norsk. Likevel har en del ord forsvunnet helt siden ordboka kom ut, og man må nærmest gjette seg til hva som ligger i forklaringene. Et eksempel er *Putsack*, «en vederstyggelig Fisk, skabt nesten som en Rege, dog stoer som en Hummer med mange Grener for ved Hoffuedet, er rund i Liffuet oc blød ...». *Putsack* er trolig et gammelt dialektord for blekksprut.

Farlig bamse

Ordforklaringene er oftest forbilledlig stramme. Likevel kunne ikke Jensøn dy seg for å gjengi et par historier, for eksempel i oppslaget til ordet *Bamse*. Her forteller han om et par karer som hadde vært og krevd inn gjeld i form av en halv tønne smør. På hjemveien møtte de en sint bamse, og de måtte gi slipp på sleden med smøret og en fastbundet, gal okse for å berge livet. Oksen fikk en ublid skjebne, og hva som hendte med smøret, fortelles det ingenting om. Litt overraskende for noen av oss er det kanskje at ordet *Bull* var levende i norske dialekter. Det står oppført i ordboka med betydningen 'Tyr'.

Under oppslaget *Spaancke* ('spasere') er det en kort fortelling om en bonde som møter en annen på spasertur. Samtalen gir et godt innblikk i talemålet på den tida, og historien må være nokså utbredt, for den finnes også i Petter Dass' *Nordlands Trompet* fra 1739.

Natur og kultur

Værforhold og fiske var naturligvis viktig ved kysten, og utvalget av ord gjenspeiler det. Boka inneholder kjente og ukjente artsnavn på fisker, som *Blaamager*, *Blaagum*, *Brugde* osv., og den gir oss ord for vind og vær, som var avgjørende for fisket. *Alvaken Vind* er vind som varer hele natta (jf. andvaken), mens *Andro* er den tunge motvinden man møter når man er ute og ror: «Me hadde Andro alleweya giønna.» Om forholdene var bedre, fikk man *Bør*, «god Segel-Vind». *Gul* er vinden som kommer fra nord eller vest i havet sent på formiddagen, men som stilner ved *Sole-Glad* ('solnedgang'). Samlebetegnelsen for regn og sludd var *Bar-Vær*.

Ordtilfanget vitner også om Jensøns praktiske kunnskaper. Under *Hess* får vi ikke bare vite at de brukes til å tørke høy om sommeren, vi får også forklart hvordan man setter opp staurene, og hvilken avstand det skal være mellom dem. Hvis leseren ønsker råd om tilberedning av fisken *Haa*, kan ordboka by på

en nå flere hundre år gammel oppskrift. Det samme gjelder flere typer ost, som *Syde-Ost* og *Snar-Ost*.

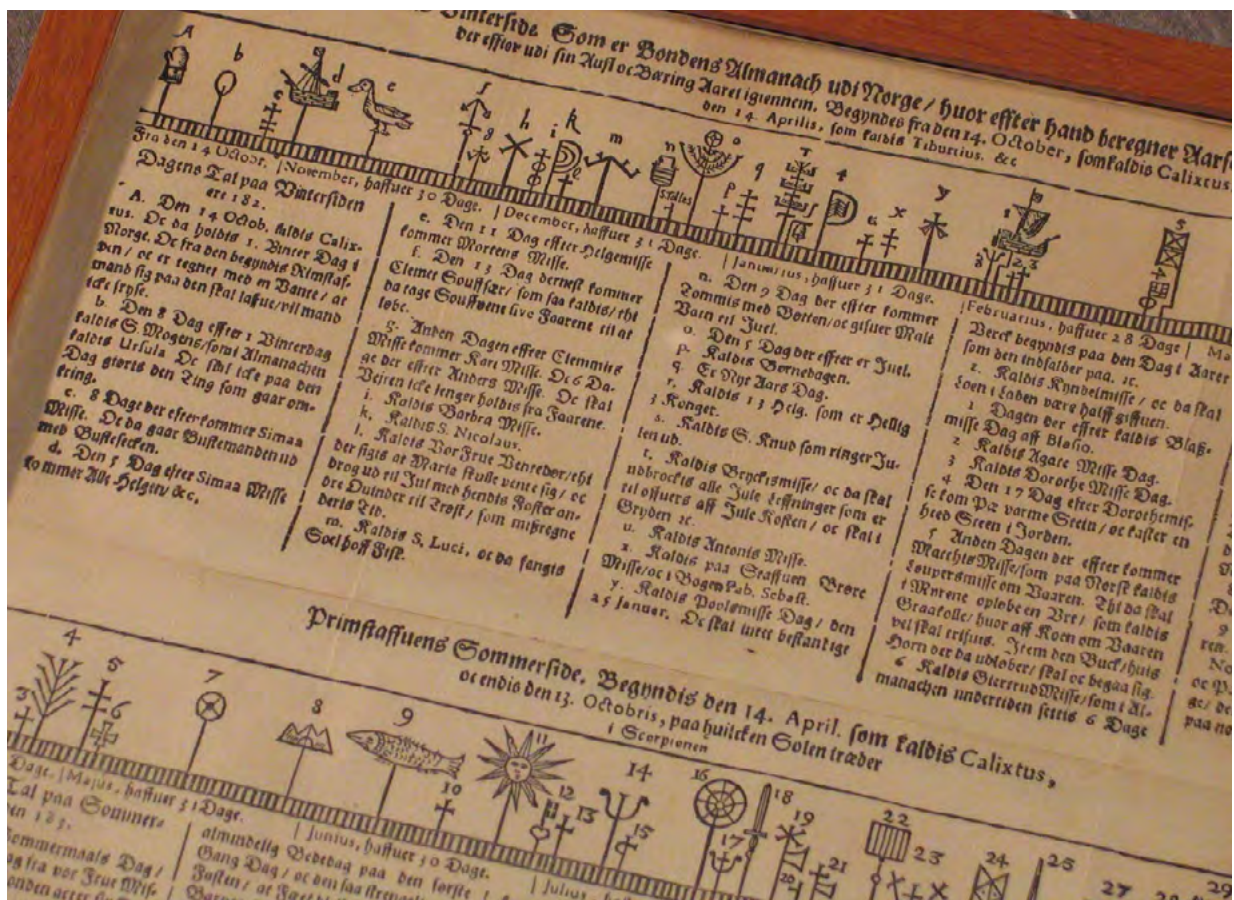
Jensøn var ikke snauere enn at han tok med en illustrert primstav i ordboka også. På den ene sida av staven er det 182 vinterdager, med 14. oktober som den første, og på den andre sida er det 183 sommerdager. De sunnfjordske merkedagene på staven skulle vise seg å bli viktige for senere folkeminnegransking.

Ingen ordbok er fullstendig uten ord og nidord som beskriver mennesker. En *aape-skaaren* er en person som «icke kand tie», mens en *aatruin* er «en Snartroendis», altså en lettroeende person. Og kanskje brukte Jensøn selv uttrykket *Skamfyle* («et forskammit Menniske») under *Klamerie* noen år tidligere.

Jensøns metode

Jensøn hadde sikkert sett ordbøker på andre språk mens han studerte i København. På den tida fantes det ikke noe skriftmønster for norsk talemål, så han måtte basere seg på dansk rettskriving da han bokstaverte ordene. Likevel har han klart å fange det levende sunnfjordsmålet på 1600-tallet. Det ser vi på skrivemåten *Ejkoin* (ekorn) og dativformene *paa Siono* (på sjøen) og *Eg fann Bonden siølf i tuna* (i tunet).

Jensøn er altså den første som tar utgangspunkt i norsk talemål for å utarbeide ei ordbok. Det betyr at han reiste rundt på bygdene i Sunnfjord og registrerte hvordan folket faktisk snakket, ikke ulikt det Ivar Aasen gjorde langt senere. Samtidig skriver Jensøn at han har brukt bøker som kilde, men det er uvisst hvilke. Han hevder blant annet at blomsternavnet *Tiretunge* (nå tiriltunge) er hentet fra «udi Vurtebogen», men man vet ikke hvilken urte- eller plantebok det kan være, og ordet finnes ikke i samtidige danske bøker. Det fantes en del håndskrevne bøker på gammel-norsk, men det er lite trolig at han var i stand til å forstå språket.

Christen Jensøns illustrerte primstav i *Den Norske Dictionarium eller Glosebog*. Boka finnes på bokhylla.no. Foto: Sunnfjord Museum

Selv om Jensøns ordbok var et pionerarbeid, var den ikke allment kjent. Biskop Erik Pontoppidan nevner at han i 1748 ved en tilfeldighet kom over ordboka, «en liden trykt Bog, hvilken satte mig i Forundring». Pontoppidan gav for øvrig selv ut ei ordliste kort tid etter med et helt annet formål: å hjelpe danske embetsmenn med å forstå talemålet her til lands.

Ordbok med sprengkraft

Norge hadde mistet skriftspråket noen hundre år tidligere, og prester, dommere og andre embetsfolk brukte dansk. Med sin ordbok

ville Jensøn noe mer enn å lage ei raritetsliste med uttrykk fra Sunnfjord. I forordet skriver han at han vil hente fram igjen «voris gode oc gamle Norske Sprog». Et slikt språksyn var ingen selvfølge. I flere århundrer etterpå var det en utbredt oppfatning at norsk talemål ikke var et eget språk. Det går altså en klar linje fra Jensøn til arbeidene til Ivar Aasen og Hans Ross på 1800-tallet.

Norges første ordbok hadde med andre ord en språkpolitisk sprengkraft som ble utløst først 200 år senere.

Ole Våge er seniorrådgiver i Språkrådet.

Engelsk staving – et språkarkeologisk skattkammer

Staving og uttale av engelsk er som kjent en kilde til underholdning. Det er *tough*, *bough*, *cough* og *dough*, det er *heard*, *beard* og *bird*, det er *meat*, *great* og *threat*, det er *comb*, *tomb* og *bomb*. Men hvorfor er sammenhengen mellom staving og uttale så lite transparent i engelsk? Her er noen historiske grunner.

AV KRISTIN BECH

STAVEMÅTEN KAN FORTELLE oss at det en gang var en lyd der. Ta ordet *night*, for eksempel. På gammelengelsk var stavemåten *niht* og uttalen var [niçt]. Ordet *brohte* 'brought' ble uttalt ['broxte], og *climban* 'climb' ble uttalt ['klimban]. Gammelengelsk ble altså stort sett uttalt slik det ble stavet.

Fra runer til latinske bokstaver

I den aller tidligste perioden ble gammelengelsk skrevet med runer, men da kristendommen ble innført på 600-tallet, gikk man over til latinske bokstaver for å skrive på kirkens språk, latin.

På 800-tallet ble skriving på engelsk også vanlig, men det latinske alfabetet hadde ikke bokstaver for å representere alle lydene i gammelengelsk. Det løste man ved å tilpasse latinske bokstaver for å lage ash ⟨æ⟩ og eth ⟨ð⟩, i tillegg til at de brukte to runer, thorn ⟨þ⟩ og wynn ⟨ƿ⟩ (for [w]-lyden). Bokstavene hadde bestemte lydverdier, og stavemåten fulgte disse. Angelsakserne hadde altså ikke gleden

av å knytte nære vennskap gjennom felles klaging over håpløs staving.

Fransk invasjon og franske skrivere

Den neste store påvirkningen på engelsk staving skjedde etter 1066. Vilhelm Erobreren tok England og brakte med seg normannere til alle viktige stillinger. Når de en sjelden gang nedlot seg til å skrive noe på engelsk, slo de til med kontinentale vaner. For eksempel likte de ikke at bokstaven ⟨h⟩ representerte tre lyder – [h], [ç] og [x]. De beholdt derfor ⟨h⟩ i begynnelsen av ord, der uttalen var [h], mens de laget en digraf ⟨gh⟩ for lydene [ç] og [x]. Uttalen av *night* var altså fremdeles [niçt]. I løpet av den middelengelske perioden forsvant imidlertid [ç]- og [x]-lydene. For å kompensere for tapet ble den foregående vokalen forlenget, så på 1400-tallet ble *night* uttalt [ni:t].

Andre stavemåter normannerne endret, var ⟨cp⟩ (⟨cw⟩) og ⟨u⟩ til det mer romanske ⟨qu⟩ og ⟨ou⟩, slik at *cpene* (⟨cwene⟩) 'queen' ble *quene* og *hus* ble *hous*. Fremmede bokstaver

Kristin Bech er aktuell med bok om engelskens tilblivelse. Faksimile: Pax Forlag

For gammelengelsk fantes det en slags vestsaksisk standard med base i Winchester. Middelengelsk hadde ingen slik standard, og det geografiske sentrum hadde dessuten flyttet seg lenger nordøst, til London. Men fra 1430, da engelsk for alvor tok over i embetsverket, ble stavingen mer konsistent, og da trykketeksten ble innført i England i 1476, førte det til ytterligere standardisering. Ordene måtte jo settes med løse typer, og da er det praktisk å ikke ha sekstifire forskjellige stavemåter av samme ord, som faktisk var tilfellet med ordet *night*. Bibeloversettelser og *The Book of Common Prayer* var andre påvirkningskilder for standardisering.

«Engelsk manglet ord for mye av det nye som skulle uttrykkes.»

hadde heller ingen fremtid i det anglo-normanniske samfunnet, så *eth* og *thorn* ble til <th>, *ash* forsvant, og *wynn* ble <w>.

Standardisering av skriftspråket

Men selv om anglo-normannerne hadde sine stavemåter, skrev de i grunnen ikke mye engelsk. Skrivning av engelsk tok seg ikke opp igjen før på 1300-tallet. Da ble engelsk igjen skriftspråk, og da stavet folk stort sett sånn som de ville.

Det store vokalskiftet

Det som kanskje kan betegnes som et av historiens virkelig (u)heldige sammenfall, er at på denne tiden skjedde også de største endringene i «det store vokalskiftet». Det var en endring som pågikk i flere hundre år og førte til at *alle* de *lange* vokalene flyttet seg «opp» i munnhulen, slik at de ble trangere. Når de ikke kunne løftes lenger opp, skjenet de ut og ble diftonger. Så der Chaucer på slutten av 1300-tallet ville sagt [pri:s] for *price*, ville Shakespeare sagt [præis], og i dag sier vi i standardspråket [praɪs]. Chaucer ville for *seek* sagt [se:k], mens Shakespeare ville sagt [si:k]. *House* var [hu:s], deretter [həʊs] og så [haʊs].

«Stavingen sier noe om hvordan språket en gang var, og hvor ordene kom fra.»

Den lange [i:]-lyden i *night* gjorde ordet utsatt for vokalskifte, og derfor er det uttalt med diftong i dag. Vi har altså gått fra *niht* til *night* i staving, men uttalen har endret seg mer, fra [niçt] til [ni:t] til [nøit] til [nait]. Vokalskiftet er en av hovedgrunnene til dårlig samsvar mellom staving og uttale i engelsk i dag.

Latinske berikelser og misforståelser

Vi er imidlertid ikke ferdige med stoveviderverdigheter. Den tidlige moderne perioden, fra 1500-tallet, var preget av samfunnsendringer: reformasjon, renessanse og dristige seilaser til nye kontinenter. Den nordlige renessansen dreide seg mye om fremveksten av moderne vitenskap, og derfor sto de klassiske språkene sterkt, spesielt latin.

Engelskmennene følte at engelsk var et ufullkomment språk som manglet ord for mye av det nye som skulle uttrykkes. De tydde derfor til det «perfekte» språket latin for å *berike* engelsk med ord derfra. Det skjedde ikke uten protester fra de mer puristisk anlagte. Men mange av de importerte ordene holdt stand, og derfor er en stor del av det engelske ordforrådet i dag fra latin.

Noen ganger gikk det imidlertid galt, som da engelskmennene av respekt for latin endret stavingen av *det(te)* (lånt fra gammel-fransk *dette*) til *debt*, siden ordet kommer fra *debitum*. Uttalen forble den samme, uten [b]. *Receipt* og *island* er andre ord hvor overivrig eller feilaktig etymologi har skapt et misforhold mellom staving og uttale.

I det hele tatt var man svært opptatt av staving på 1500- og 1600-tallet, og det ble heftig diskutert hvordan man skulle håndtere ortografien i alle de nye ordene. Mange av

reformforsøkene strandet fordi de var for lite pragmatiske og i for stor grad baserte seg på uttale. Men da Samuel Johnson ga ut sin berømte ordbok i 1755, hadde engelsk staving i det store og hele satt seg. Noah Websters store ordbok kom ut i 1828, og med den fikk amerikansk engelsk sine typiske, og mer uttalenære, stavemåter i ord som *center*, *color* og *traveled*.

Mange lånord og mye staving

Latin har bidratt til det engelske ordforrådet gjennom mesteparten av engelskens historie. Det viktigste bidraget kom imidlertid fra fransk på 1300- og 1400-tallet. Lånordene fra fransk dekket nemlig alle samfunnsområder, mens latinske lånord alltid har befunnet seg i den formelle enden av skalaen, selv om det totalt sett er flere av dem. De skandinaviske ordene som vikingene hadde hatt med seg tidligere, var av en mer hverdagslig art, så de skaper ikke store staveproblemer i dag. I tillegg finnes det ord i engelsk fra mange andre språk.

Dermed kan vi blant annet boltre oss med *yogurt/yoghurt/yoghourt*, *amateur*, *pharaoh*, *gnocchi*, *rhythm*, *millennium*, *ecstasy*, *fluorescein*, *aficionado*, *cheetah* og ikke minst *pronunciation*, som ofte blir feilstavet *pronunciation*.

Stavereform? Nei takk

Er det ønskelig med en stavereform i engelsk? Vel, nei. For det første er engelsk staving merkelig nok fullt mulig å lære seg, til og med for ikke-innfødte. For det andre ville det i dagens situasjon med global engelsk være vanskelig å gjennomføre en omfattende reform. Og for det tredje er stavingen en kilde til informasjon om hvordan språket en gang var, og hvor ordene kom fra, og den informasjonen er det mange av oss som helst vil beholde.

Kristin Bech er førsteamanuensis i engelsk språk ved Universitetet i Oslo.

Pendelord

Det er ikkje uvanleg at ord og uttrykk endrar meining med tida. Men at dei får stikk motsett tyding av den opphavlege, er heller sjeldsynt.

- Heldigvis blei eg *forfordelt*, så eg fekk mest.
- Kan du gjere meg ei *bjørneteneste*?
- Eg blei så rørt at eg gret *krokodilletårer* over den *patetiske* framsyninga.

Tydinga til desse såkalla pendelorda har svinga som ein pendel, frå den eine sida og til den andre. Det byrjar gjerne med ny bruk hos dei unge. Når dei unge blir gamle, kan pendelrørsla vere fullført. Korleis folk oppfattar pendelord, er ein god indikasjon på språkleg alder.

Misforstått teneste

Verbet *forfordele* har vi frå eldre tysk/lågtysk *vervorteilen/vorvordelen*. Forstavinga *ver-/vor-* hadde ei negativ tyding som nærmast svarte til norsk *mis-*. I norsk og dansk har mange truleg omtolka *for-* til 'for mykje'. Det byrja visst i sekstiåra. No står begge tydingane i ordbøkene, og forvirringa er total. Om ein bruker det riktig eller feil, risikerer ein å bli misforstått, så det beste er nok å *unngå det*.

Ei bjørneteneste er ei teneste som er meir til skade enn til gagn. Uttrykket kjem frå ein

fabel av La Fontaine: Ein bjørn kom til å slå i hel herren sin då han klapsa til ei fluge som sat på panna hans. Men frå åttiåra av har nok førestillinga om bjørnetenesta blanda seg med tanken på bamseklemmen: noko stort og mjukt og godt, altså.

Patetiske tårer

Krokodilletårer er tårer ein græt utan å meine det, når ein hyklar medkjensle eller sorg. Etter gammal folketru kunne krokodiller etterlikne barnegråt for å lokke til seg bytte. Somme yngre bruker visst ordet *krokodilletårer* om «store» tårer. Er pendelen i sving?

Patetisk er adjektivet som høyrer til *patos* 'alvorstung og gripande uttrykksform' (jf. gresk *pathos* 'liding, affekt'). Å vekke medynk og liknande kjensler er i utgangspunktet ikkje negativt, men det kan lett bli for mykje av det gode, ja, beint fram latteleg. Det patetiske har ikkje nett pendla til det motsette av utgangspunktet, men for dei fleste har det bikka over i det svulstige og kleine, og for mange er det berre ynkeleg i negativ tyding.

ANDRE DØME	OPPHAVLEG TYDING	NY TYDING
laps	elegant kledd mann	sjuskete kledd person
lemfeldig	mild, lempeleg	skøytelaus
virak	hylllest, ros	uro, styr

Gefundenes fressen

Når vi kommer over noe vi kunne ha bruk for, kan det kalles *gefundenes fressen* på både tysk og norsk. Dagens lekkerbiskken er lånord med den tyske forstavelen *ge-*, som *gebrokken*, *gebiss* og *gebyr*.

AV ERLEND LØNNUM

Gefundenes fressen betyr egentlig 'funnet mat' og er en slags lekkerbiskken (*ein leckeres Bisschen* = en lekker, liten bit), og det passer godt når temaet er godbiten *ge-*, selve urstavelen i det tyske språket. Denne forstavelen betyr opprinnelig 'som hører sammen med' og innleder mange tyske verb, som *gefunden* (funnet) og *gefressen* (slukt). Og den finnes i en rekke norske ord som er innlånt fra lavtysk, middelhøytysk eller gammelhøytysk.

På geledd

De aller fleste lånene er substantiveringer av verb i perfektum partisipp: *Gebiss* kommer av *gebissen* 'bitt', *gebet* av *gebeten* 'bedt', *geburs-*

dag av *geboren* 'båret, født', *gehalt* av *gehalten* 'holdt' og *gehør* av *gehört* 'hørt'.

Litt mindre gjennomsiktede er ordene *geberde* (håndbevegelse) av *gebärdet* 'båret seg at, oppført seg', *gebyr* av *gebühren* 'tilkommet', *geskjeft* av *geschaffen* 'skapt', *gestalt* av *gestellt* 'stilt, satt', *gevant* av *gewendet* 'vendt' og *gevær* av *gewehrt* 'forsvart'.

Noen få adjektiv har vi også arvet: *Gebrekkelig*, altså *falleferdig*, kommer av *gebrechen* 'mangle', *gebrokken* av *gebrochen* 'brukket', *gedigen* av *gedeihen* 'vokst, trivdes' og *gemen* av *gemein* 'felles'.

Tysk og norsk har altså mangt og mye gement.

ANDRE TYSKE LÅNORD PÅ GE-

	OPPHAVLIG BETYDNING
gelender	<i>ge + lander</i> 'stakitt'
gemakk	<i>ge + mak</i> 'høvelig'
gemal	<i>ge + mahal</i> 'ekteskapskontrakt'
gemeng	<i>ge + menge</i> 'slagsmål'
gemytt	<i>ge + müt</i> 'mot, sinn'

	OPPHAVLIG BETYDNING
gerikt	<i>Gericht</i> 'rett'
gesell	<i>ge + selle</i> 'kamerat'
gesims	<i>ge + simus</i> (latin) 'flat nese'
gevinst	<i>Gewinn</i> 'gevinst'
gevir	<i>Geweih</i> 'gevir'

Når eit ord er ført opp i denne spalta, tyder det berre at vi har registrert at det er i bruk. Det tyder ikkje at Språkrådet går god for ordet.

Fører torskeskvis til julehai i år også?
Foto: Robert Bråthen / Samfoto

torskeskvis og julehai – Pigghåen trekker inn på grunna og føder levende unger, og i år har haien plassert seg der mange fisker juletorsken. Det er ikke plass til hai og torsk i samme garn, sier Torstein Nilsen, leder ved fiskemottaket på Barbu i Arendal. Årsaken til torskeskvisen er trolig at været og vinden gir gode forhold for haien, pluss at det har blitt mye mindre torsk langs sørlandskysten. [...] Julehaien øker i omfang. Aust-Agder Blad forteller tirsdag om fiskehandler Yngvar Aanonsen i Risør som rett og slett frykter at pigghåen kan sette juletorsken i fare.

nrk.no 8.12.2015

interiørskam – Når en ser alle disse striglede og pene hjemmene, hvor det nesten ikke ser ut som det bor folk, tror jeg mange kan kjenne på interiørskammen. Den følelsen av at jeg ikke har det fint nok, og at jeg nesten ikke tør invitere gjester fordi jeg ikke har sitteplasser til alle. Vet du hva? Det er så trist, derfor vil jeg prøve å bryte ned noen tabuer, fastslår [Kirsten Falch] og setter seg bestemt ned i sofaen fra tante Ebba.

Fædrelandsvennen 30.8.2016

passblindhet – Et stort press på grensekontrollen kan gå ut over kvaliteten. Det er noe som heter «passblindhet», hvis man ser på for mange pass over tid blir man blindet. Derfor er det viktig at disse får tilstrekkelig med hvile mellom øktene, sånn at kontrollen blir mest mulig effektiv, og man kan luke ut dem som har falsk ID, har blitt utvist fra riket eller har en kriminell etterlysning, sier [politimester Jon Steven] Hasseldal til NRK.

nrk.no 31.8.2016

felthumanist og feltimam Kun 21 prosent av norske soldater føler tilknytning til kristendommen. Fra høsten vil Feltprestkorpsset bestå av feltprest, felthumanist og feltimam. – Vi har i mange år påpekt behovet for et mer variert tilbud, sier Kamilla Kolsrud Hansen og Jens Kristian Øfstebø. De er glade for at Forsvaret nå vil utvide livssynstilbudet. Som landstillitsvalgte for Hæren og Luftforsvaret har de erfart at mange soldater ønsker seg dette.

Aftenposten 24.6.2016

GULT KORT

UPASSENDE: Å bruke plakater med engelsk tekst for å reklamere for salg passer dårlig på Nordbyen. **FOTO: PRIVAT**

DÅRLIG SPRÅKRØKT [...] – Salgsplakater som dette irriterer og skremmer meg mer enn de lokker meg inn i butikken. Etter min mening fortjener dette rødt kort, skriver Dagfinn W. Ellefsen i en melding til Byrunden. Vi nøyer oss i denne omgang med et gult kort og slutter oss til bekymringen over dårlig språkrøkt og utvanningen av det norske språket.

Faksimile frå Østlands-Posten

– **KVA ER DET SOM** gjer at folk frå Nederland lærer norsk so fort? – [...] Me høyrer til den same språkstamma. I Nederland har me ikkje ø og å, men det grammatiske er svært likt. Det er også historisk mange ord ein finn att i begge språka. Ein kan også stilla spørsmål ved om det finst noko reint norsk språk lenger, seier han, og dreg fram døme frå tradisjonsmusikken. – Me dansar Reinlender og Mazurka. Eg har ofte spurt om kvar Rhinen går her i landet, men då provoserer eg.

Martin Hendriks, intervju i Sogn Avis

ZAKARIAS KOM TIL Norge etter å ha flyktet fra Eritrea for fire år siden. Lite visste han da at han en dag skulle henge over ripa på en båt i Tønsbergfjorden og plukke østers. – Du må lære deg å bruke riven. Det er denne, og dette er en håv, mens dette er det vi kaller en åre.

Tor er tydelig i talen, peker og forklarer. Selv om det kan være vanskelig å forstå hverandre noen ganger, snakker han kun norsk med sin eritreiske venn. For Zakarias, som har lite annet norsk nettverk, har det vært veldig verdifullt. – Jeg ville gjerne ha en flyktningguide for å lære det norske språket og den norske kulturen. Tor har vært veldig grei, sier han med et stort smil.

Reportasje i Sandefjords Blad

DET NORSKE SPRÅKET falt på plass da Miriam Baus kom seg ut i arbeidslivet. I sommer ledet hun Bygdedagen ved Sigdal museum. [...] Etter snart ti år i Norge er det kun aksenten som røper at Miriam Baus ikke er norskfødt. Hun flyttet fra Tyskland til Norge med mann og fem barn. [...] Før den tidligere tannteknikeren flyttet til Norge hadde hun lært seg norsk på egenhånd, men det var stort sett bare skriftlig. – Å komme i jobb gjorde susen, sier Miriam, og mener at når man er tvunget til å snakke et nytt språk, så utvikler man et annet språkkøre.

Intervju i Bygdeposten

NORSKE UTTRYKK SOM «natta», «halla» og «dritkult» er denne høsten blitt dagligtale blant ungdom på Island. [...] – Vi som følger med på serien, begynner ofte å snakke norsk sammen med våre venner. De som ikke ser på den, sier da bare: «Jesus, kan dere ikke snakke islandsk eller hva?», flirer Kolfinna i samtale med Fréttatíminn. Ungdommene medgir at de kanskje ikke har den helt korrekte norske uttalen inne ennå. – Hvis noen fra Norge hadde hørt oss, hadde de helt sikkert bare sagt «What!», ler hun.

Om NRK-serien Skam, i Aftenposten

Har du eit spørsmål, kan du sende ein e-post til sporsmal@sprakradet.no.

Spørsmål: Kan dere si noe om norske ord som brukes i andre språk?

Svar: Her er noen norske ord som er tatt inn i flere andre språk: *fjord*, *quisling*, *ski*, *slalåm* (gjerne skrevet «slalom» i låntakerspråket). Også *ombudsman* brukes på engelsk, men det skal stamme fra svensk.

En mengde ord kom inn i engelsk fra dansk eller norsk i vikingtida og middelalderen, blant annet *get*, *score*, *sky*, *steak*, *they*, *window*. Vi kan ikke si så sikkert hva som er dansk, og hva som er norsk, for både nordmenn og dansker gjorde seg gjeldende på De britiske øyer den gangen, og de snakket bare dialekter av det samme språket (det som da ofte ble kalt *dønsk tunga* i vid betydning).

I Storbritannia er det også mange stedsnavn av nordisk opprinnelse, for eksempel slike som ender på *-by*: *Grimby*, *Hornby*. Det finnes også engelske ord som er lånt fra fransk, men som i siste instans stammer fra dansk eller norsk, som fransk en gang har lånt ordet fra. Et eksempel er *equip*, som kommer av *skipa* ('få i stand, organisere', jamfør *samskipnad*).

Spørsmål: Kan ein omsetje det engelske *usability* (som i *usability testing*) til *brukbarheit* på nynorsk? *Usability testing* går ut på å finne ut kor brukande til dømes grensesnittet på nettsider er.

Svar: Endå *brukbarheit* ikkje står i *Nynorskordboka*, kan det brukast på nynorsk når ikkje andre løysingar strekk til. Men *usability testing* blir gjerne omsett med *brukartesting*.

På nynorsk brukar ein sjeldnare abstrakte substantiv enn i bokmål, og særleg når substantivet endar på *-heit* eller *-else*. For adjekti-

vet *brukbar* har ein dessutan nytta *brukande*, *brukeleg* e.l. I staden for å skrive om t.d. *abstrakte substantivs brukbarheit* skriv ein såleis heller om *kor brukande dei er* eller *kor mykje gagn det er i dei* – eller beint fram om *dei duger*.

Eit anna substantiv som ofte kan brukast for *brukbarheit* på bokmål, er *brukervennlighet*. *Brukarvenlegheit* kan òg nyttast på nynorsk når ein ikkje kan greie seg med det gode adjektivet *brukarvenleg*. Men det finst òg noko som heiter *brukervennlighetstesting* (dansk *bruger-venlighedsafprøving*, svensk *användbarhetstesting*), som skal vera det same som *usability testing*. Det ordet er ikkje så brukarvenleg at det gjer noko.

På Wikipedia ser det ut til at *brukartesting* ofte kan brukast i staden. Statistisk sentralbyrå nemner òg *funksjonalitetstest*.

Spørsmål: Heiter det stopp ein hal, stopp en hal eller stopp en halv? I ordbøkene finn eg alt mogleg. Kva kjem dette uttrykket av?

Svar: Skriv gjerne *stopp en hal* i begge målformer. Ordet *hal* kjem av det engelske ordet *haul*, som tyder 'hale, dra'. *Stopp en hal* er opphavleg eit sjømannsuttrykk basert på det engelske «stop and haul» i tydinga 'stop hauling', dvs. 'slutt å hale (f.eks. ankeret); vent litt'. Somme meiner det snarare kjem av nederlandsk *stop en haal* 'stopp og hal', utan at det påverkar korleis uttrykket bør skrivast på norsk.

Somme har tolka om *stopp en hal* til *stopp ein halv*. Vi tilrår *en* for *ein*, men vi godtek den utbreidde varianten *stopp en halv* i begge målformer.

Husker du den gang Jens Stoltenberg brettet opp ermene – eller var det armene?

Foto: Lise Åserud / NTB scanpix

Spørsmål: Jeg har lenge trodd at «å brette opp ermene» er det rette, og at «å brette opp armene» er feil. Men da jeg googlet begge variantene, fant jeg forbausende mange oppbrettede armer! Og en lærer jeg kjenner, mente at «å brette opp armene» er det det heter fra gammelt av. Kan jeg få en kommentar til dette?

Svar: Ordbøkene skiller fremdeles tydelig mellom *en arm* (kroppsdel) og *et erme* (del av et klesplagg). Mange vil riste på hodet om man skriver «brette opp armene». En bør

skrive *ermene*. En bør også bruke *erme* i uttrykk som «å riste noe ut av ermet» og «ha et ess i ermet».

En annen sak er at mange bruker *arm* om begge deler og faktisk ikke har ordet *erme* i sitt vokabular. De vil naturlig si «brette opp armene». Dialektalt er det altså ikke nødvendigvis galt. Vi vil likevel anbefale å skille mellom *arm* og *erme* i skrift. På nynorsk kan det også hete *ei erme*, som er eldgammelt, med formene *ermene* eller *ermene* i flertall.

Om Språkrådet

Språkrådet arbeider for å styrkje det norske språket og språkmangfaldet i landet. Språkrådet er statens fagorgan i språkspørsmål og følgjer opp den norske språkpolitikken på oppdrag frå Kulturdepartementet.

Dette gjer Språkrådet

- Språkrådet samarbeider med offentlege og private aktørar om språkpolitiske tiltak, mellom anna om klarspråk i det offentlege og i næringslivet; fagspråk, terminologi og formidling på norsk; fordeling av nynorsk og bokmål i staten og norskspråkleg teknologi. Vi arbeider for at språkopplæringa skal byggje på språkpolitikken. Vi fører tilsyn med mållova og gjev råd om stadnamn.
- Språkrådet gjev råd og formidlar kunnskap om språk, språkbuk og språkarbeid. Rådgevinga på nett, nettordbøker, kurs, seminar og publikasjonar er viktige verktyg i dette arbeidet. Vi forvaltar rettskrivinga i nynorsk og bokmål og følgjer med på korleis språket utviklar seg. Vi godkjenner norske ordbøker og ordlister til bruk i skulen.
- Språkrådet fremjar norsk teiknspråk og dei nasjonale minoritetsspråka kvensk, romani og romanes og samarbeider med språkbrukargruppene. Vi samarbeider med språkinstitusjonar i andre land, mellom anna om å sikre nabospråkforståing i Norden.
- Språkrådet deler ut Språkprisen for framifrå bruk av norsk i sakprosa og andre prisar og stipend. Vi arrangerer den årlege Språkdagen for å setje søkelys på språk og språkbruk i samfunnet.

Hovudmåla for arbeidet til Språkrådet

- Styrkje statusen til norsk språk og bruken på utsette samfunnsområde
- Fremje norsk som eit godt fungerande kultur- og bruksspråk
- Ta vare på det språklege mangfaldet og interessa til språkbrukarane

Direktøren leier sekretariatet i Språkrådet, som mellom anna har tre språkfaglege seksjonar. Styret i Språkrådet er utnemnt av Kulturdepartementet. Språkrådet har tre fagråd med språkkunne og språkengasjerte personar frå heile samfunnet.

www.sprakradet.no
facebook.com/Sprakradet.NO
twitter.com/sprakradet

Språkrådet

Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

TELEFON: 22 54 19 50

ANSVARLEG REDAKTØR:
Åse Wetås

KOMMUNIKASJONSSJEF:
Anne Kirkhusmo

REDAKTØR:
Erlend Lønnum
erlend.lonnum@sprakradet.no

JOURNALIST:
Astrid Marie Grov
astrid.marie.grov@sprakradet.no

ABONNEMENT OG
ADRESSEENDRING:
bestilling@sprakradet.no

Signerte artiklar frå
eksterne skribentar står
for forfattaren sitt syn.

Ettertrykk tillate når
kjelda er oppgitt.

OPPLAG: 10 800

Tekstene i dette nummeret
finst òg på internett:
www.sprakradet.no/spraknytt

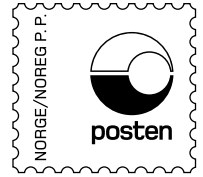
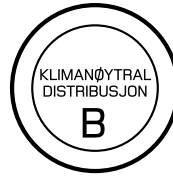
Fire nummer i året
Redaksjonen avslutta
28.10.2016

LAYOUT: Beate Syversen
beate@b-7.no
TRYKK: Zoom Grafisk

ISSN 0333-3825

Framsidaillustrasjon:
Foto: Stian Lysberg Solum /
NTB scanpix

Baksidaillustrasjon:
suzanne clements / iStockphoto

Returadresse:
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
0032 OSLO

HISTORIA BAK

Tastatur

Det verktøyet de fleste av oss fingrer mest med i hverdagen, må være tastaturet. For vi taster mer enn noen gang, både på datamaskiner, telefoner og nettbrett.

AV JOHN ERIK BØE LINDGREN

Da amerikaneren Christopher Latham Sholes oppfant skrivemaskinen i 1868, ordnet han tastene i alfabetisk rekkefølge. Det skapte raskt forviklinger, siden bokstavtastearmene (de som svingte ut og smalt mot papiret når man trykket dem ned) kolliderte og kilte seg fast.

Løsningen ble å plassere de mest brukte bokstavene lengst mulig fra hverandre. I 1872 ble QWERTY-tastaturet lansert. Navnet var satt sammen av de seks første bokstavene øverst til venstre på tastaturet. Den nye tasterekkefølgen ble utviklet spesielt for engelsk. Siden er det gjort enkelte tilpasninger for andre språk, for eksempel norsk, som har Æ, Ø og Å.

QWERTY er en seiglivet standard.

Det er blitt utformet alternative løsninger for å gjøre skrivingen enklere og mer effektiv, men de har ikke slått an, blant annet fordi touchmetoden er så utbredt.

Så kan du jo gjette hva et av verdens vanligste passord er? Svaret finnes på tastaturet, og det begynner på Q. Og husk at et nytt passord bare er et tastetrykk unna.

